

Branko Marušič

GORIŠKI SLOVENCİ V TAAFFEJEVI DOBI

Referat na zborovanju slovenskih
zgodovinarjev v Piranu okt. 1974

Med pregledi slovenskega političnega življenja na Goriškem, ki so bili obravnavani na zadnjih treh zborovanjih slovenskih zgodovinarjev,¹ je štiri-najstletno Taaffejevo obdobje časovno najdaljše, politična dogajanja pa ki jim tedaj sledimo mnogo manj izrazita od tistih v začetniških dveh desetletjih. Tudi historiografsko je razdobje slabo raziskano. Poleg splošnih del o slovenski zgodovini druge polovice 19. stoletja (Priatelj, Kermavner, Gestrin-Melik), v katerih se goriške razmere le generalno obravnavajo, ostajata kot pglavitni malo zanesljiva Gabrščkova² monografija o goriških Slovencih in Koblarjevo delo o pesniku Simonu Gregorčiču, v katerem nam literarni zgodovinar tudi predstavi razvoj od navideznega slogaštva slovenske politike na Goriškem po letu 1875 k ponovni ločitvi duhov na prelomu osem-desetih in devetdesetih let; prav za prav je v tem razvoju zajeta geneza dr. Mahničevega bojovitega klerikalizma, ki je za ves slovenski prostor namenjena goriška pobuda in tudi značilnost. S tem je pregled slovenske historiografije končan, enako skromno je tudi stanje pri Italijanih, če ne upoštevamo nekaterih neobjavljenih doktorskih disertacij tržaške univerze iz časa po drugi svetovni vojni.³ R. M. Cossar, ki je s komentirano objavo virov v več člankih predstavljal razmere na Goriškem v drugi polovici 19. stoletja, je končal z letom 1882, pozornost pa je posvečal iredentizmu.⁴ Fragmentarne doneske, ki segajo v Taaffejev čas in katerih avtor je G. Demejo, objavljata hkrati goriški časnik »L'arena di Pola« in revija »Gorizia«.⁵ Več je splošnih del o italijanskem iredentizmu, zlasti tržaškem. Tudi ta prispevek se omejuje zgolj na politične razmere, neobdelana pušča številna vprašanja (pojav delavskega gibanja, pregled gospodarskih razmer, slovensko društveno življenje, vprašanje slovenske etnične meje, delovanje deželnega zbora, kulturno živ-

¹ ZČ, XXIII/1—2, 3—4, 1969, str. 1—30, 211—255; ZČ XXV/3—4, 1971, str. 213—241; Jkol 1974, str. 99—104.

² Andrej Gabršček je prvi zgodovinar goriške slovenske politike 19. stoletja. V slavnostni številki »Sočec« za 25-letnico izhajanja (št. 15, 10. 4. 1896) je objavil članek »Soča« v prvem desetletju ter spominsko pričevanje »Soča« pod sedanjim uredništvom. V Lavričevi številki »Sočec« (1. 11. 1906) je objavil pregled »Prvo slovensko politično društvo »Soča« in prvi razpor med Slovenci na Goriškem, jubilejna številka »Edinosti« za petdesetletnico (št. 15, 17. 1. 1926: izšla tudi v obliki brošure) pa je objavila Gabrščkove »Crnice iz politične zgodovine Goriške« (v jubilejni številki na str. XIII, v brošuri na str. 26-8; ponatis v GorKnjiž, II/1—2, 1964, str. 15—20). Sledila je nato objava obeh delov »Goriških Slovencev« (Ljubljana 1932-4).

³ L. Ziani, Il movimento irredentista a Gorizia dopo la terza guerra d'indipendenza. Sol. leto 1945-6; F. La Stella, L'attività nel Goriziano dei partiti Nazionale Liberale, Cattolico Popolare e Socialista dal 1880 al 1914. Sol. leto 1946-7; L. Leardi, Gorizia e il Friuli orientale nel Risorgimento. Sol. leto 1946-7. Obstojta drugih disertacij nisem ugotavljal.

⁴ Gorizia ottocentesca. Il tormentato periodo dal 1870 al 1882 (Silloge documentaria). Separat iz »Rassegna storica del Risorgimento« XXX/4, 1943 — XXXI/XXXII, 1944/6.

⁵ L'arena di Pola, XXIX/1974, št. 26, 29, 30, 31, 32; Gorizia, IV/1973, str. 391-5, 411-4, 431-9, 455-8.

ljenje, slovensko šolstvo in germanizacija, gospodarska emigracija itd.), ki jih bo reševal kompleksnejši pristop k obravnavanemu obdobju.

Za goriško slovensko politiko predstavlja leto pričetka Taaffejeve vladavine mejnik, prav za prav začetek obdobja, ki konča štiri leta preden Taaffe pade ob predlogih zakona za spremembo državnega volilnega zakona. Primorska oziroma goriška posebnost je tudi dejstvo, da je obravnavani čas povezan in omejen tudi z opravljanjem mandata dveh dovolj odločujočih usmerjevalcev dogajanj. Prvi je baron Sisinio de Pretis, ki mu Taaffejev prihod na državno krmilo znova prinese sedež namestnika v Trstu; tu ostane deset let in je po letu 1848 namestnik z dotlej najdaljšo dobo namestniškega delovanja. To naj bi bila ena najodgovornejših državiških funkcij v monarhiji. Drugi je dr. Josip Tonkli, katerega delovanju smo na Goriškem priča že od samega začetka do šestdesetih let, vendar ga šele Taaffejev čas dvigne v »vodjo« slovenskih Goričanov; po presledku enega mandatnega obdobja deluje v goriškem deželnem zboru neprekinjeno zopet od leta 1876 do 1895, državni poslanec pa je med leti 1880 in 1891. Čas vladanja državnega ministrskega predsednika bi na Goriškem imenovali lahko tudi razdobje dr. Tonklikevega prvaškega suverenega obvladovanja razmer, ki je pa končano štiri leta pred padcem prvega ministra.

Tudi Goričani sprejemajo Taaffejev nastop z nado, da se jim obetajo boljši časi, da slovenski jezik v boju za enakopravno veljavo v javnem življenju ne bo naletel na težave, da bo novi čas opravil tudi z iredentisti,⁶ ki so na Goriškem prav ob koncu sedemdesetih let povečali svojo protiaustrijsko oz. protidržavno dejavnost. A ker nova doba ni prinašala tistega, kar so pričakovali ter namesto pričakovanj nekaj denarnih podpor za obnovo deželnih cest ter le tisto, kar so si Slovenci v privatni obliki lahko sami pridobili, se je začetno bodrenje spremenjalo v razočaranje in resignacijo ter ugotovitev, da bi pridobitve pod Taaffejevo vlado lahko dobili tudi za časa kateregakoli drugega ministrovanja.⁷ S Taaffejem tudi niso bili zadovoljni goriški Italijani, ker so menili, da omogoča pohod Slovanov in germanizacijo, da omogoča nastanek tistega, kar se je prej zdelo »chimera e sforzo impo-
nente«;⁸ pri čemer se misli slovensko politično gibanje na Goriškem.

Prvi razhod s Taaffejevimi zagotovili je bilo vsekakor imenovanje barona de Pretisa na mesto tržaškega namestnika, kjer je nasledil prav tako barona Pina, Slovencem prijaznega državnega uradnika. Goriški Slovenci so novega namestnika poznali kot deželnega poslanca v Gorici. Bil je že leta 1867 izvoljen v furlanskem mestnem okolišu, potem pa je v letih 1871–72 prvič namestnikoval v Trstu. Že takrat se je pokazal Slovencem nenaklonjen, zato so ob njegovem imenovanju sledili komentarji o nezaslišani anomaliji, »da vodi deželno vlado na Primorskem mož, kateri se ne ujema niti z načeli in namerami voditelja notranje državne politike, niti s težnjami ogromne večine slovensko-italijanskega prebivalstva te dežele.«⁹ Neuglašenost programskih izjav vlade in dejanj tržaškega namestništva je postalo obče razglašeno dejstvo. Negotov položaj ob nastopu svojega delovanja je želel Pretis

⁶ Soča, 29. 8. 1879, št. 34.

⁷ Soča, 3. 4. 1885, št. 14; E, 28. 5. 1890, št. 43.

⁸ Il Corriere di Gorizia, 17. 1. 1883, št. 5.

⁹ Soča, 2. 4. 1880, št. 14.

urediti tudi s pomočjo nekaterih slovenskih občin na Goriškem, predvsem na Krasu. Županstva so mu pošiljala zaupnice. Tedaj se je porajala povezava Kraševcev z »Eđinostjo« in slednje s tržaško vlado, kar je bilo ena izmed spornih točk v nameri, da bi se slovenski politiki na Goriškem in Tržaškem zedinili za skupno nastopanje. Začenjajo se zanimive povezave ali opredelitve, ko se »Soči« pridruži v kritikah obeh tržaških »Eđinosti« ljubljanski »Slovenski narod«. Taka opredelitev je nakazovala nekoliko kasnejšo cepitev v liberalnem taboru; ko je šla »Eđinost« spočetka za elastiki, »Soča« pa se je nagibala k radikalcem v okviru razvoja osrednje slovenske politike. Svoje protislovensko razpoloženje je de Pretis pokazal, ko se je dal v goriški zbor izvoliti za Pinovega naslednika, a je odstopil poleti 1882, tedaj, ko je bil grof Coronini imenovan za deželnega glavarja. Goriški liberalni list »Il Corriere di Gorizia«, ki je bil prekrito glasilo goriškega iređentizma, je leta 1885, ko se je govorilo o morebitnem de Pretisovem odhodu iz Trsta, pisal, da je bil kot namestnik Italijanom nepristran in ni nikdar odločal v škodo dobro poznanih italijanskih pravic.¹⁰ Kritiko v obliki zanimive besedne igre pa je kasneje izpovedal »Slovenski narod«, da se slabše primorskim Slovanom ne bi moglo goditi kot pod Taaffejevo vlado, pa naj bi vladal kdorkoli, »če tudi italijanski ministrski predsednik Depretis«,¹¹ očitno aludirajoč na tržaškega namestnika, ki je imel podoben priimek kot italijanski premier. Ko je prišlo sredi leta 1889 do zamenjave namestnikov, je upanje, da se bo vladna politika na Primorskem spremenila, razblinilo novembra istega leta imenovanje dotedanjega de Pretisovega namestnika Rinaldinija za njegovega naslednika.

Dr. Josip Tonkli¹² je zagotovo poglobitna osebnost Goriških Slovencev med leti 1880—1890. Dasiravno ima v tistem času že nad petnajst let izpolnjenih z delovanjem v deželnem zboru, z nastopi na taborih, v političnem društvu »Soča« ter je med poglobitnimi akterji razkola na Goriškem v letih 1872—1875 in nastopa za konservativno stran, pa mu je suvereno vodstvo slovenske goriške politike omogočila obnovitev deželnozbojskega mandata (izvoljen 23. junija 1883), izvolitev za državnega poslanca (27. september 1880) in predsednika društva »Sloga« (24. julij 1879), k temu lahko še dodamo podelitev viteškega naslova konec leta 1883 in funkcijo namestnika deželnega glavarja (izvoljen 1883 in 1891). Že sam njegov nastop spremljajo glasovi opozicije, ki za svoje orožje uporablja podobne argumente iz časa prvega razkola (1873—75): da je sebičnež, slavohlepen in oblastizeljan, skrbeč za lasten in nato šele za položaj ljudstva, ki naj ga kot poslanec predstavlja. Tak motto Tonklijevih nasprotnikov se pojavlja sporadično ob dejanjih, ki jih Tonkli stori ali pa ne stori na raznih nivojih svojih mandatov. Njegova popolna domena je društvo »Sloga«, ki ga sklicuje tedaj, ko se je treba pripravljati na redne ali nadomestne volitve (1880, 1881, 1883, 1885, 1889) in s primernim volilnim programom in obljubami olajšati pot k izvolitvi lastne osebe ali pa somišljenikov. Iz teh predvolilnih pobud so se tudi rodili najbolj zapaženi dosežki osemdesetih let: otroški vrtec v Gorici, ljudska posojilnica in dvorazredna dekliška šola prav tako v Gorici. Osemdeseta leta na

¹⁰ 10. 1. 1885, št. 3; povzetek v SN, 14. 1. 1885, št. 10.

¹¹ SN, 4. 6. 1886, št. 126.

¹² Poleg citiranih del pišejo o Tonkliju še: N. N. (Stanko Stanič), Dr. Josip vitez Tonkli (1834—1907). KolGMD 1953, str. 113-8; B. Marušič, Breginjska rojaka brata dr. Josip in dr. Nikolaj Tonkli, Sreč, VII/1972, št. 37-8, str. 71-3.

Goriškem prepleta dr. Tonklijeva osebnost, ob njem se porajajo ali pa krhajo in uničujejo različne akcije, ob njem in zaradi njega se od časa do časa pojavlja opozicija, ki šele ob koncu obdobja doseže tolikšno moč, da ga prisili k postopnemu umiku iz javnosti.

10. avgusta 1879, prav na dan, ko je Taaffe nastopil svoje skoraj pol-drugo desetletje dolgo vladanje, so se v Nabrežini zbrali primorski slovenski politiki, da se pogovore o skupnem nastopanju, predvsem o ustanovitvi enega političnega društva za vso Primorsko s svojim glasilom; Goričani in Tržačani naj bi tudi zacelili rane, prizadete ob državnoborskih volitvah konec meseca junija tistega leta. Dr. Tonkli, ki je v Nabrežini zastopal Goričane, je vztrajal na goriški avtonomnosti, a kljub temu je bil rezultat sestanka razširitev društva »Edinost« na vso Primorsko. Vendar so Goričani vztrajali pri svoji »Slogi«, pa tudi list »Soča« se ni zlil z Dolenčevo »Edinostjo«. ¹³ Ko so bile 27. septembra 1880 nadomestne volitve v državni zbor, so kraški volilci, za katerimi je stala »Edinost«, podobno kot leta 1879 postavljali dr. Tonkliju za sokandidata dr. Josipa Abrama. Če je bila za dr. Abramom le pobuda Kraševcev in »Edinosti« ali pa se je na ta način v volitve vtikala tudi tržaška vlada, ni znano. Vsekakor pa lahko od začetka osemdesetih let sledimo stalnim nesoglasjem med goriškim in tržaškim listom. Če vprašujemo po vzrokih, potem ne moremo pozabiti na stalno željo Viktorja Dolenca, ki je do leta 1877 deloval na Goriškem (lastnik in urednik »Soče« ter predsednik »Sloge«), da bi s preselitvijo v Trst iz »Soče« in »Edinosti« ustvaril enoten političen list za vso Primorsko. Na Goriškem mu je bil dr. Tonkli ovira, ki v preselitvi »Soče« v Trst in razširitvi »Edinosti« čez vso Goriško ni videl le omejitve svoje oblasti, pač je tudi spoznal, da bi predlagana centralizacija vodila k pasivnejšim nastopom v lokalnih dosegih. ¹⁴ Goriško-tržaški odnosi poslej niso bili več tako začetniško navdušeni in iskreni; antagonizem se je vzpenjal in padal med amplitudami in mirovanji, ki so jih povzročale intervencije tržaškega namestništva.

Na državnoborskih volitvah 1879 je na Goriškem s kandidaturo Winklerja posegla tudi vlada — s tem je pomagala cepiti volilce, katerim je sicer društvo »Sloga« predlagalo svojega predsednika F. Povšeta — in dosegla zmago. V zadnjem trenutku pa se je s svojo kandidaturo pojavil dr. Tonkli in na Krasu dr. Abram. Medsebojna trenja so napovedovala ponovni razcep sil, ne zaradi idejnih pač pa zaradi osebnih razlogov. Zunanji vtis razdora je dajala štirinajstdnevna prekinitev izhajanja »Soče« in sklic občnega zbora »Sloge«, ki je izvolila 24. julija 1879 za svojega predsednika na volitvah propadlega dr. Tonklija. Ta je v prvi predsedniški izjavi zagotavljal, da bo dal vse sile za spravo med sprtimi Goričani. ¹⁵ V pretresu se je pokazala neuglašenost med »Slogo« in »Sočo«, ki naj bi bila glasnik društva, pa čeravno bi slednja lahko dovolj samostojno nastopala, ker so bili njeni lastniki skupina ljudi in ne društvo. Občasna neuglašenost se je tudi kasneje pojavljala, zlasti ko sta list urejala Franc Podgornik (1880—1882) in dr. Anton Gregorčič (1882—1887, 1888—1889).

¹³ B. Marušič, Goriška slovenska politika med leti 1875 in 1880. JKol 1974, str. 102.

¹⁴ B. Marušič, O nekaterih poskusih za skupni list primorskih Slovencev v sedemdesetih letih preteklega stoletja. JKol 1971, str. 122—128.

¹⁵ Soča, 25. 7. 1879, št. 29.

Prvo Tonklijevo prizadevanje, da uredi razmere na Goriškem, je bila vsekakor odločitev, da Goričani še dalje samostojno nastopajo v političnem življenju svoje dežele. Vztrajal je potemtakem pri društvu »Sloga«, ki mu je še celo desetletje krojil pota. Opozicija je tedaj tožila nad skromno dejavnostjo društva, sploh nad celotnim slovenskim gibanjem, objokajoč čase taborov, čitalnic in dr. Lavriča. Sprava, ki je bila na Goriškem dosežena konec leta 1875 in doživela večji pretres junija 1879, se je bolj ali manj srečno prebijala skozi skoraj natanko deset let trajajoče razdobje.

Po imenovanju Winklerja za kranjskega predsednika je bilo potreba na Goriškem dobiti njegovega namestnika v deželnem in državnem zboru. Da bi se funkciji združili v eni osebi, ni bilo moč pričakovati. Dr. Tonkli se je skušal takemu idealu približati tako, da je za Winklerjeva namestnika v slovenski mestni kuriji predlagal svojega deset let mlajšega brata, prav tako odvetnika dr. Nikolaja. Toda zmagal je bovški mogotec Jonko; spočetka narodnostno problematična osebnost, ki se je končno le odločil za slovensko stran (izvoljen 3. junija 1880). S svojo tretjo kandidaturo za dunajski parlament je na nadomestnih volitvah 27. septembra 1880 končno uspel dr. Tonkli. Poslej se je njegov način dela močno spremenil. Kot ostali slovenski poslanci je član Hohenwartovega kluba in sodi med njimi v vrsto delavnih. Njegovo javno delovanje se poslej različno odvija na dveh različnih stopnjah, v deželnem in državnem zboru. Tako dvojnost, kar mu očitajo tudi nasprotniki, sam priznava na primer na sestanku s svojimi volilci pri Rebku v Vipavski dolini 3. septembra 1882, ko je izjavil, da je imel na Dunaju več sreče kot v Gorici.¹⁶ Tonkli je razglasil tezo o različnem, dvojnem postopanju tržaške in dunajske vlade predvsem glede jezikovnega vprašanja v šolah. Tudi ta teza je naravnana s Tonklijevo dunajsko ambicijo, povzdigovati Dunaj in za vse nastale neugodnosti in neuspehe kriviti Trst. Nesoglašanje s tržaškim »kamnitim« baronom De Pretisom naj bi mu konec leta 1883 prineslo tudi viteški križec,¹⁷ kasnejše nasprotovanje kranjskemu predsedniku Winklerju, ki ga je priobčevala »Soča«, pa naj bi gladilo Tonkliju pot za dozdevno obljubljenost mesto kranjskega predsednika; Tonkli je tudi meril na mesto višjega predsednika sodišča v Trstu.¹⁸ Teza o neurejenem razmerju dr. Tonklija s tržaškim baronom je bila javna in ko je »Soča« objavila članek »Baron Depretis pa doktor Tonkli«, je bila zaplenjena.¹⁹

Iz razmerja goriškega »vodje« do tržaškega namestništva in tega do Tržačanov izvirajo odnosi med Tržačani in Goričani (»Sloga« : »Edinost«), med glasiloma »Soča« in »Edinost«. Od poletja 1880 je goriški tednik vodil Franc Podgornik, čepovanski rojak. Kot je zagotavljal v pismih F. Levcu konec leta 1880, je sprejel uredništvo lista le za krajši čas, vendar je pri njem ostal več kot dve leti. Iz pisem je tudi razvidna Podgornikova odločnost, da list sam ureja in da Tonkli nanj nič ne vpliva, čeravno menijo, da obvlada tudi »Sočo«.²⁰ Prvi resnejši prepir je nastal leta 1881, ko šta »Sloven-

¹⁶ SN, 7. 9. 1882, št. 205.

¹⁷ Pozor! Slovenci na Goriškem! Maribor 1885, str. 5–6.

¹⁸ I. Prijatelj, Slovenska kulturnopolitična in slovstvena zgodovina. Peta knjiga, Ljubljana 1966, str. 164–5; F. Bernik, Pisma Frana Levca. Prva knjiga, Ljubljana 1967, str. 150–1.

¹⁹ 2. 2. 1883, št. 5. Podobno v članku »Dr. Tonkli in njegovi nasprotniki« (Soča, 9. 2. 1883, št. 6). Kasneje je »Soča« (15. 8. 1884, št. 37) pisala o razliki med Trstom in Gorico, med tržaško in dunajsko vlado.

²⁰ Pismo z dne 11. oktobra 1881 v Levčevi zapuščini (NUK, rkps oddelek).

ski narod« in »Soča« očitala Tržačanom, da so pri mestnih volitvah paktirali z vlado. Polemika, nastala čez leto dni zaradi Podgornikovega opisa slavnosti 24. septembra 1882 v Trstu ob priliki blagoslovitve prapora tržaškega podpornega delavskega društva, je bila ostrejša in povod, da se je Podgornik moral umakniti. Trditev slovenske historiografije,²¹ da je bila vzrok ostrih tržaško-goriških obračunavanj (Dolenc—Tonkli) »uslužnost« do de Pretisa in da ni mogoče verjeti tezi o tedanjem »Sočinem« radikalizmu je mogoče deloma oporekati s Podgornikovo izjavo, da se je »zavezal edino po svojem prepričanju delati in se nič ne ozirati na zaviranje našega vodje.«²² Jedro spora so bile dozdevne zdravice, s katerimi naj bi Dolenc kot Nabergoj napila na slavlju prisotnemu de Pretisu. Iz polemike je izzzvenel Dolencov prakticizem: »Bog zna, ako bi se tam (v Gorici namreč; op. BM) še toliko dovolilo, kolikor se je tukaj?«²³ Novembra 1882 je Podgornik odšel, a Tonkli je na začetku leta 1883 predramil svoje društvo, da se pripravi na predvolilno agitacijo zaradi bližajočih se deželnozborskih volitev, zavedajoč se pomembnosti temeljitejših priprav, da ne bi »Sloga« ponovno pogorela, kot je bilo ob nadomestnih volitvah v kmečki kuriji na Tolminskem, ko je uradnega kandidata »Sloge« 10. avgusta 1881 porazil tolminski mogotec »tobakar« Josip Devetak. Te nadomestne volitve so bile zaradi odstopa starega Antona Gorjupa; z njim je odšel iz javnega delovanja še zadnji predstavnik generacije iz leta 1848.

Predvolilni boj leta 1883 je Tonkli začel z akcijo, da se v Gorici ustanove privatni slovenski otroški vrtci in da se uresniči že desetletje star predlog o ustanovitvi ljudske posojilnice. Z ustanovitvijo vrtcev pričenja doba slovenskega privatnega šolstva, ki je poseben razmah doživela v devetdesetih letih. Konec osemdesetih let so že delovali otroški vrtci v Gorici, Pevmi in Podgori ter dvorazredna dekliška šola, ki se je porodila iz volilne agitacije za državnozborske volitve leta 1885.

Po odhodu Podgornika je prišel list v roke »znamenitega duhovnika«²⁴ dr. Antona Gregorčiča, akterja goriške politike v desetletju, ki je sledilo Tonklijevi dobi. Bil je tedaj semeniški profesor ter sošolec in delovni tovariš dr. Antona Mahniča. Tudi pod njegovim uredništvom »Soča« ni vselej sledila Tonkliju, naprtila mu je to in ono napako. Zelo verjetno, da tedaj Gregorčič še ni bil povsem pripravljen, da stopi v odkrit spopad, ali še točneje, primanjkovalo mu je zanesljivih pomočnikov. Sam bi kot duhovnik in semeniški profesor podlegel pritiskom kurije, v kateri se je že čutil vpliv dr. Mahniča, zlasti po njegovem nastopu v slovenski javnosti z razgovori »Dvanajst večerov« v »Slovincu«, medtem, ko je za domači duhovniški krog pisal podobno tvarino v nadškofijski latinski »Folium periodicum«. S tem v zvezi velja zlasti za leto 1885 omeniti tudi na Goriškem posebne manifestacije za napadenega pesnika Simona Gregorčiča. Razprava o tem sodi v predmet literarne zgodovine, a vendar se nanjo tesno naslanjajo tudi politični dogodki, saj je končno Mahnič s svojim konservativnim radikalizmom posegel tudi na področje politike zlasti na prelomu osemdesetih in devetdesetih let. Tedaj se je

²¹ D. Kermavner, Slovenska politika v letih 1879 do 1895. Ljubljana 1966, str. 112-4.

²² Pismo F. Levcu z dne 30. januarja 1882 v Levčevi zapuščini (NUK, rkps oddelek).

²³ E, 4. 10. 1882, št. 53.

²⁴ E, 9. 12. 1882, št. 72.

tudi dotlej še omahljivo politično naziranje in delovanje dr. Antona Gregorčiča ob pomoči nadvse dinamičnega mladega učitelja Andreja Gabrščka razbistrilo in dozorelo v odprt spor s Tonklijevim krogom.

Za volitve v deželni zbor julija 1883 je značilna agitacija na Krasu, ki jo je vodila »Edinost«, kar je bilo ponovna prilika, da sta se oba lista spopadala, čeravno je tržaški list razglašal nevtralnost.²⁵ Ob postavljanju kandidatov je »Sloga« na ta problem računala, zato je dopustila na svoji kandidatni listi možnost, da se Kraševci zedinijo o kandidatu in ga nato sprejela kot svojega. Po volitvah je lahko ugotavljala, da je s svojo kandidatno listo za vse kurije povsem uspela, kljub delovanju opozicije. Čeravno je Tonkli prejel od Taaffeja zagotovilo, da se vlada v volitve ne bo vtikala,²⁶ pa se je videla kot de Pretisova mahinacija kandidatura sežanskega župana Rajmunda Mahorčiča. Če je bilo na Krasu delovanje prikrito, pa se je v Tolminu odkrito razlagala kandidatura de Pretisa, poleg tega še že omenjenega Devetaka in njegovega zeta Goriupa in drugih; imena nasprotne liste je objavil »Il Corriere di Gorizia«.²⁷

Dve volitvi sta bili leta 1885. Prve 29. maja 1885, ko so volilci potrdili državnozborski mandat dr. Tonkliju, in druge 17. oktobra 1885, ko je na nadomestnih volitvah za odstopnim Povšetom prišel na deželnozborske klopi kot poslanec slovenskega veleposestva dr. Anton Gregorčič, ki je mandat z malenkostnim presledkom (od 6. 11. 1889 do 30. 8. 1890) ohranil do razpada Avstro-Ogrske. Čeravno je bil Tonkli kandidat »Sloge«, katero je k delavnosti pred volitvami pozivala »Soča«, pa Tonklijeva kandidatura ni bila soglasno sprejeta. Lepo nam o tem govori anonimna brošurica, tiskana v Mariboru »Pozor! Slovenci na Goriškem!«, skrbno pisan dokument, ki je volilcem v premislek razglabljal o Tonklijevem delovanju in značajskih potezah. Očitala mu je preveliko oslonitev na dunajsko vlado, tako imenovani »vladni oportunistem« kot najdemo oznako v slovenski historiografiji. Očitala mu je med drugim tudi njegovo zadržanje, da je prebral načrt zakona kot posledico socialističnih nemirov na začetku leta 1884 v Avstriji, mlačnost pri boju za uveljavljanje slovenskega jezika, briskiranje članov društva »Sloga«, nespretnost in egoizem. Za konec je brošura postavila pogoje, če naj Tonklija goriški Slovenci še volijo. Prvi pogoj je bila obljuba odločnega potezanja za narodne in materialne pravice, da preneha njegova funkcija v deželnem odboru in deželnem šolskem svetu ter da izroči vodstvo Goričanov drugi osebi. Pisec delca se je dobro zavedal položaja, ki ga je Tonkli imel na Dunaju in bi ga bilo škoda izgubiti, a zato naj goriška politika preide v druge roke. Navedel je ime dr. Antona Gregorčiča. Če pa bi želel zadržati domače vajeti, potem naj bi mu na Dunaju sledili dr. Gregorčič ali dr. Josip Abram ali Matej Ternovec, tedaj sodnik v Sežani. Kljub brošuri je Tonkli z veliko večino zmagal, kar kaže, da opozicija ni bila stalna, pač pa občasna, zrasla ob dogodkih, ki so presegali korektnost njegovega voditeljskega ravnanja. Ob tem je zlasti zanimiv primer iz poletja 1884, ki nam v zvezi s Tonkljem daje priliko, da pogledamo z nekaj osnovnimi potezami tudi razmere pri italijanskih sosedih v Gorici in na Goriškem.

²⁵ E, 20. 6. 1883, št. 49.

²⁶ Soča, 1. 6. 1883, št. 22; 6. 7. 1883, št. 27.

²⁷ 20. 6. 1883, št. 49; SN, 23. 6. 1883, št. 142.

Med raznimi slovenskimi društvi, ki so v osemdesetih letih nastajala, je bilo najagilnejše Bralno in podporno društvo v Gorici, katerega prvotni namen je bila nekašna podružnica čitalnice za tiste goriške Slovence, ki niso dosegli take socialne ravni, ki bi jih uvrstila enakovredno med prave čitalničarje. Društvo je postalo nekakšna bolniška blagajna in je pri njem že od začetka (marec 1882) deloval dr. Gregorčič. Verjetno je po zgledu tržaškega delavskega podpornega društva želelo pripraviti v Gorici 6. julija 1884 slovesno blagoslavljanje svojega prapora. Napovedana povorka članov društva in gostov po Gorici je sprožila pri Italijanih val negodovanja, protestno izjavo, na katero so se goriški Italijani podpisovali in končno zahtevo oblasti, da društvo program prireditve okrne (sprevod po mestu), na kar prireditelj ni pristal in je raje prireditve preložil na poznejši čas. Dogodek je odmeval v slovenskem tisku in »Soča« je zapovedala: »Iredenta je postala predrzna, pozna dobro slabosti nekih merodajnih krogov, ukrotite jo Vi, izstradajte jo!«²⁸ Skupaj z »Edinostjo« je pozivala goriške slovenske poslance, da grobo žalitev Slovencev (s protislovensko gonjo ni štedil liberalni »Il Corriere di Gorizia«) pokažejo v posebni interpelaciji goriški deželni poslanci. Na zahteve, da se poslance odpokliče, ker interpelacije niso sprožili, je »Soča« odgovarjala o nesmotrnosti takega početja, čeravno bi poslanci zadevo lahko predložili deželnemu zboru.²⁹ Očitek, da do zahtevane reakcije ni prišlo, je padel zopet na dr. Tonklija, ki se je izgovarjal na neke nepomembne formalnosti, nasprotniki pa so mu očitali, da je bil njegovi nezainteresiranosti vzrok Povše, predsednik društva, čigar zastava naj bi se blagoslovila.³⁰ Pet let je bilo potreba počakati, da je končno 7. julija 1889 prišlo do slavlja. Poleg neuresničenega protesta slovenskih deželnih poslancev naj bi kot odmev na protislovenske napade sledil gospodarski bojkot Italijanov. Ta se pa ni mogel uresničiti, saj tedanje goriške razmere niso še pogojevale samostojnejšega gospodarskega življenja goriških meščanov in slovenskih prebivalcev dežele. Na to je bilo potreba počakati še deset let.

V osemdeseta leta vstopajo goriški Italijani prizadeti z nekaterimi vladnimi in policijskimi ukrepi, ki so želeli zaječiti bojovite akcije iredentizma zlasti ob koncu zadnjega desetletja. Leta 1880 je prenehal liberalni »L'Isonzo«, njegov urednik Jurettig je bil zaprt in je kasneje postal urednik tržaškega iredentističnega »L'Indipendente«.³¹ 2. novembra 1879 je bila ukinjena telovadna organizacija »La Società goriziana di ginnastica« zaradi govora, ki ga je imel ob njeni desetletnici predsednik društva. Italijanska historiografija potrjuje pričevanje sodobnih slovenskih virov, da je društvo gojilo prikrito iredentistično dejavnost.³² Med leti 1879 in 1889 je društvo delovalo pod imenom »Associazione Goriziana di Ginnastica«; 21. septembra 1889 je bilo prepovedano, ker je ob slavlju društvenega prapora 15. septembra 1889 v Gorici prešlo svojo v statutu določeno dejavnost. Še isto leto se je znova preimenovalo in delovalo poslej pod imenom »L'Unione ginnastica goriziana«. Tri leta so bili goriški italijanski liberalci brez svojega glasila, ko se je na začetku leta 1883 pojavil že nekajkrat omenjeni »Il Corriere di Gorizia«, ki ga je

²⁸ 11. 7. 1884, št. 28.

²⁹ Soča, 1. 8. 1884, št. 31.

³⁰ Pozor! ..., str. 8.

³¹ R. M. Cossar, n. d. str. 68.

³² L. Spangher, Cent'anni della »Ginnastica goriziana«, 1868—1968. Gorizia 1968.

urejala goriška Židinja Carolina Luzzatto.³³ Čeravno naj bi nadaljeval po poti »L'Isonza«, pa je v odnosih do Slovencev prinašal še ekstremnejša stališča že od svojih prvih številk dalje. Njegova osnovna teza je bila, da so Slovenci v Gorici gostje, da so »a Gorizia«, ne pa »di Gorizia«.³⁴ S »Soča« sta si napovedala časnikarski boj, ki ni več ponehal. »L'Eco del Litorale«, glasilo goriških katoličanov italijanske narodnosti, ki je izhajal od 1871 dalje, je ohranjeval svoje pozicije v odnosu do Slovencev: krščanska spoštljivost, a vendar naglaševanje kulturne nadmoči italijanskega sveta. Z goriškim liberalnim italijanskim dvakrat tednikom pa nista hodila z roko v roki. Septembra 1884 je dobil »Il Corriere« pomoč v humorističnem »La Freccia«, 5. maja 1885 (zadnja številka izšla 18. 12. 1887) pa je izšla prva številka še enega goriškega italijanskega štirinajstdnevnikarja »La Rassegna«, ki se je v uvodniku odrekel »zgrešeni politiki« iredente, a se je vendar razglašal za branilca italijanske narodnosti ob istočasnem stremljenju za sporazum med narodnostmi v deželi. Za njim je stal avstrijakantski del goriškega italijanskega meščana, ki ga je poosebljal tudi državni poslanec grof F. Coronini. Po prenehanju je ista skupina napravila z listom »Il Dover« (prva številka 14. 9. 1889, zadnja 27. 3. 1890) bežni poskus. Lista sta bila Slovincem dokaj naklonjena, vendar sta odklanjala tako »italianissime« kot »slavissime«. Med kratkotrajne časnikarske poskuse pri Italijanih sodita tudi v letu 1880 izhajajoča »L'Imparziale« (od 21. 4. do 15. 11. 1880) in »Il Raccoglitore« (od 12. 5. do 25. 11. 1880), kot nekaka naslednika »L'Isonza« ter zagovornik organizacije »Pro patria« dvakratmesečnik »Il Gallo« (1887).

Dogodki poletja 1884 so verjetno sprožili zamisel o nekakem nadnacionalnem političnem društvu za interese Goriško-Gradišćanske, ki naj bi izdajalo svoj list tudi v slovenskem jeziku. Iz tega pa ni bilo nič in z letom 1885 je opazna ponovna povezava Slovencev z Doliacovo katoliško družbo, ki je nastala že leta 1870 z namenom, da združuje katoliške Slovence in Italijane; kasneje so se ji Slovenci odtegnili skoraj v celoti. Povezava se je tedaj pokazala v tolikšni meri, da je dr. Gregorčič postal 29. januarja 1885 celo podpredsednik družbe. Seveda je bila to le epizoda v boju proti iredentizmu, ki se je konec novembra 1884 organiziral v društvu »L'Unione«. V sklopu pregleda povezav konservativnih Italijanov s Slovenci sodi tudi podatek, da je bila »Soča« z dne 24. oktobra 1884 zaplenjena zaradi članka »Pobratimstvo goriških Slovencev proti iredentici«. Iz takih povezav se ni rodilo ničesar, le pomoč Slovencev pri mestnih volitvah v Gorici, vendar pri tem brez direktnih rezultatov v korist slovenskih meščanov. Ob koncu desetletja postane »Soča« še bolj bojovita proti iredentizmu in ko prevzame njeno vodstvo Andrej Gabršček, je polemika stalna in ne več priložnostna. Problematika tega bi zahtevala posebno razpravo.

Tako smo se približali koncu desetletja, zadnjim letom Taaffejeve vlade, ki jim zaradi posebnih goriških razmer ne bomo do konca sledili. Pravzaprav nam preostane še pregled dogodkov okoli goriškega razdora sredi leta 1889. Če je desetletje med 1880 in 1890 Tonklijevo, je to zaradi izjemne koncentracije oblasti v njegovih rokah in nepotizma (brat Nikolaj), ko je mo-

³³ SN, 6. 3. 1883, št. 53; J. Pisani, La stampa a Gorizia dal 1800 ai giorni nostri. StudG XIX/1956, str. 43-5.

³⁴ 6. 1. 1885, št. 2.

gel zlasti s svojo funkcijo državnega poslanca vzbujati upanje. A prihajale so le drobtine, tako naj bi denar za »Sočo« prihajal iz dispozicijskega fonda, prav tako tudi denar za goriške otroške vrtce;³⁵ Tolmince je nagrajeval z denarjem za ceste itd. Sam njegov prihod na čelo Goričanov je bil predmet polemičnih neodobravanj in pomislekov, enako velja za kasnejši čas. Toda vzporedno je rasla opozicija, ki pa je organizirano stopila na dan takrat, ko je Tonkliju hitel na pomoč Mahnič. Ta povezava pa ni bila sad pristajanja na skupne ideje, pač pa pomoč v sili, tako Tonklija, ki je mislil, da bo mogoče dr. Gregorčiča z nekakšno ekskomunikacijo prisiliti k nedelavnosti, kakor tudi za dr. Mahniča, ki je videl v goriški katarzi praktično uveljavljanje svojega »militantnega klerikalizma«. Mahnič je svoj boj napovedal v polemiki s pesnikom Gregorčičem, kasneje pa je bil verjetno sestavljalec pastirskega pisma škofov goriške cerkvene pokrajine, ki je bilo sprejeto na škofovskem posvetovanju v Gorici od 23. do 29. 11. 1887; pismo je izredno oster nastop proti katoliškemu liberalizmu. »Soča«, tedaj že pod Gregorčičevim uredništvom, je pisala o »listu«, ki je »udaril nedolžni, že tako preveč zatirani slovenski narod«.³⁶ Ker pa so nekateri osrednji dunajski listi napačno spremenili vsebino pastirskega pisma, nalagajoč slovenskemu narodu rusofilске in veleizdajske namere, je interpelacijo proti pisanju tiska v imenu vseh slovenskih poslancev Goriškega deželnega zbora prebral 20. septembra 1887 dr. Anton Gregorčič.³⁶ Takrat Gregorčič ni urejal »Soče«, a zelo verjetno mu je izjava pomagala, da se ni uklonil pritisku goriške nadškofijske kurije. Z drugo polovico leta 1888 je pričel Mahnič izdajati »Rimskega katolika«, tedaj pa je »Sočo« ponovno prevzel dr. Gregorčič. Tako smo priča spopadov dveh goriških semeniških kolegov, kar se prenaša tudi na drugo slovensko časopisje, pri čemer se Mahničevi kritiki pridruži »Slovenec«, očitajoč dr. Gregorčičevo češčenje sv. Cirila in Metoda.³⁷

Deželne volitve 1889 so potekale v popolnem nesoglasju. »Soča«, ki jo je še vodil Gregorčič, je napadala Tonklija in njegovo »Slogo«. Čeravno je bil dr. Rojic kandidat »Sloge« v kmečki kuriji goriške okolice, je bil poleg J. Tonklija izvoljen tudi semeniški profesor Tomaž Čerin, doslej povsem nepoznana osebnost; dr. Rojic, označen za framasona, pa je propadel. Razkol je bil tu in ko je na povabilo dr. Gregorčiča prišel v Gorico dotlej le sodelavec »Soče« Andrej Gabršček, mu je ta konec julija 1889 izročil uredništvo lista, potem ko se je pokazalo kot nepotrebno ustanavljati novo glasilo, ki naj bi nosilo ime »Slovenski jezik«. Dogodki, ki so potem sledili, so vodili v polni odcep. »Aktivna moč«, kot je Gabršček označil Tonklijevu opozicijo, je v »Soči« odklanjala vsako povezavo z »vodjem Tonklajem« in pojasnjevala svojo neodvisnost, poudarjajoč, da je toliko glasilo »Sloge«, kot briškega »Slovenskega jezika«, katoliške politične čitalnice v Čepovanu ali »Vzajemnosti« iz Podmelca.³⁸ Tonkli ni miroval in je Gabrščku vzel uredništvo, ker da je pri listu prišlo do spremembe brez vednosti lastnikov in da je bil storjen protizakonit akt. Tonklijevu »Sočo« je urejeval dr. Mahnič, Gabršček pa je pričel z »Novo Sočo«. Goriški raz-

³⁵ 10. 12. 1887, št. 50.

³⁶ I. Prijatelj, n. d., str. 280-1; D. Kermavner, n. d., str. 418-440; Zur Steuer der Wahrheit. Ein Antwort auf di Verdächtigungen des Slavenvolkes der Görzer Metropole. Wien 1888.

³⁷ 13. 7. 1889, št. 158.

³⁸ 11. 10. 1889, št. 41.

cep je tako dobil še formalno potrdilo. Med listoma je poslej razpredena nit stalne polemike, ki se polarizira tudi okoli »Slovenskega naroda« in »Slovenca«, dočim je »Edinost« na Gabrščkovi strani. Gregorčič je poslej nanizal dva poraza dr. Tonkliju; 22. septembra 1891 je bil izvoljen za predsednika »Sloge«, 4. marca 1891 pa je Tonklija porazil še na državnozborskih volitvah. Tako je tudi formalno nehala Tonklijeva doba.

Z deseto številko 8. marca 1891 je tudi nehala »Soča«, ki jo je od desete številke 1890 urejal duhovnik Červ, Mahničev naslednik. Z datumom 30. decembra 1892 je izšla ponovno »Soča«, urednik in lastnik je bil Gabršček. Nastopilo je Gregorčič—Gabrščkovo desetletje, ki je pravzaprav slogaška formacija v času, ko sta se že formalno opredelila klerikalni in liberalni tabor v slovenskih okvirih. Konservativni Goričani dobijo s preselitvijo »Primorskega lista« iz Trsta svoje glasilo, kot nekak rudiment goriškega preživelega avstrijkanstva pa se pojavi dne 9. septembra 1893 dvakrat mesečnik »Sloga«, pod katerim je bil kot lastnik in odgovorni urednik podpisan Italijan, a v slovensko družbo zahajajoči Obizzi, lastnik »prve slovenske tiskarne«. Že v prvi številki se je branil, da ne izdaja lista proti dr. Gregorčiču, čez dve leti se je v prvi številki tretjega letnika opredelil za program »naroden na hristjansko-socijalnej podlagi«. Veliko politične veljave pa ni imel. V začetku devetdesetih let je tudi zanimiv list »Il Rinnovamento«, ki je začel 12. aprila 1892 in ga je od 1. 6. 1893 dalje do številke 149 (3. 4. 1895) urejal dalmatinski Hrvat Ivan Kušar. Bil je predvsem literarno glasilo, ki je predstavljalo slovensko književnost italijanskemu svetu, a prinašal je tudi politične sestavke posvečene slovanski politiki.

Dr. Gregorčič—Gabrščkovo desetletje je v pretežni meri usmerjeno v politično emancipacijo Slovencev v deželi, potem ko so začasno prenehali pretresi znotraj slovenskega tabora. Politična uveljavitev je tesno povezana z narodnostnim bojem in bojem za pridobivanje gospodarskih pozicij predvsem v deželnem glavnem mestu. Če za gospodarski bojkot goriških Italijanov sredi osemdesetih let še ni bilo primernih pogojev pa je bilo v devetdesetih letih že mogoče uveljavljati program, da postanejo Slovenci »merodajni faktor v našem mestu«, ³⁹ ki ga je »Soča« strnila v osmih zapovedih, v duhu gesla »svoji k svojim«.

Taaiffejev čas na Goriškem je čas prvaka dr. Josipa Tonklija. Politična pota, dejanja in pobude krojijo njegovi nastopi seveda v tesni povezavi s tendencami osrednje državne politike, tržaškega namestništva, ki je delovalo po načelu »nič vedeti in nič slišati« ⁴⁰ in končno z nastopanjem italijanskega tabora na Goriškem. Italijani niso nastopali enotno, vendar niti zmerni, niti iredentisti (katerih bojevitost je komaj odsev tistega kar se dogaja v Trstu — na primer dogodki leta 1882 in Oberdankov poskus umora cesarja 1882) Slovincem ne priznavajo vloge enakovrednega kulturnega, gospodarskega in zato tudi političnega činitelja. Tonklijeva prvaška politika je pravzaprav dopolnjevala vladne tendence v Primorju, od tod si lahko razlagamo njegov negativni odnos do povezav Goričanov s Tržačani, zapečatil je možnosti, da bi se lahko primorski Slovenci trdno politično pove-

³⁹ Soča, 16. 9. 1887, št. 38.

⁴⁰ SN, 19. 7. 1889, št. 164.

zali. Po letu 1860 so bila osemdeseta leta na Goriškem relativno mirnejša od obeh predhodnih; pomembnih dejanj tudi ni opaziti v deželnem parlamentu, kjer je ostalo narodnostno razmerje nespremenjeno. Čitalniškemu življenju podeželja so dala novo kvaliteto politična društva v Brdih in Čepovanu, Podmelcu, zlasti briško je od 1882 dalje opravilo veliko narodno obrambno delo. Nerešeni problemi prejšnjega časa (uveljavljanje slovenskega jezika v javnosti, upravno združenje slovenskega dela dežele, Slovencem pravičnejši deželni volilni zakon, zastopstvo Slovencev v Goriškem mestnem svetu itd.) so se skušali sicer reševati, a uspeha ni bilo.

Zusammenfassung

DIE GÖRZER SLOWENEN ZUR ZEIT DER TAAFFESCHEN REGIERUNG

Der Amtsantritt der Taaffeschen Regierung ist zugleich auch ein Meilenstein für die Periodisierung slowenischen Politik in Görz. Nach der Bewegten Zeit der Čitalnice und Tabori (1860—1872), nach den Auseinandersetzungen zwischen Jung- und Altslowenen (1872—1875) und nach einer Zeit passiver Billigung (1876—1879) kommt es zwar nicht zu einschneidenden Änderungen der Verhältnisse, es beginnt die Zeit der »Regierungsoportunisten« Dr. Josip Tonkli und einer ständigen und latenten Opposition, die gerade am Vorabend der Zehnjahresfeier der Taaffe-Regierung klar zutage tritt. In den achtziger Jahren werden die politischen Wege durchwegs von starken Einzelpersönlichkeiten bestimmt, im Küstenland darf dabei auch die langjährige Tätigkeit Stellvertreters von Triest Baron de Pretis nicht unerwähnt bleiben. Die Massnahmen der Triestinischen Stellvertreterschaft ermöglichen keine festere Bindung zwischen Görzern und Triestern, die eben in diesen Jahren mit dem Aufbau einer eigenen Organisation beginnen. Für die Zeit der Regierung Taaffe ist in Görz sehr geringe politische Tätigkeit kennzeichnend, bedeutend ist diese Zeit jedoch für den Ausbau der Fundamente der slowenischen Gesellschaft, wie wir sie aus dem letzten Vierteljahrhundert vor dem ersten Weltkrieg kennen. Beim Fall von Taaffe sind die Görzer Slowenen wieder auf Konservative (Dr. A. Mahnič und Dr. Tonkli) und gemässigte Liberale (Dr. A. Gregorčič und A. Gabršček) zersplittert. Die nationalen Gegensätze im Görzischen haben sich vertieft. Der Verfasser befasst sich ausschliesslich mit politischen Problemen, andere, auch die im Leben der Gesellschaft neu erscheinenden (die Arbeiterbewegung), werden nicht mitberücksichtigt.